

Kur'ân'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları Rules of Commercial Ethics in the Qur'an and its Present Reflections ¹

Necmettin ÇALIŞKAN^a

^a Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hatay/Türkiye, ncaliskan@mku.edu.tr

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 26.10.2018 Düzeltme/Revised: 12.11.2018
Kabul/Accepted: 14.11.2018*

Öz:

Ahlâk hem bireyin ruh ve beden dengesi hem de toplumun refah ve huzuru için vazgeçilmez kurallar içerir. Zira insan toplumsal bir varlıktır. Ahlâkî değerlere göre hareket eden bireyin toplum içerisinde yaşamını daha sağlıklı yürüttüğü bilinen bir gerçektir. İnsan bu değerleri oluştururken yalnızca aklına değil aynı zamanda vahyin bilgisine de muhtaçtır. Bu nedenle insanın hayatına anlam veren Kur'ân'ın yaşamsal alana ilişkin ahlâkî ilkelerinin tespiti önem arz etmektedir. Bu yaşamsal alanın en önemli faaliyetlerinden birini ekonomik etkinlikler oluşturmaktadır. Çünkü insan ancak bu şekilde temel ihtiyaçlarını giderebilmekte ve yaşamını sürdürebilmektedir. Alışveriş (ticaret) alanı olarak da adlandırılan bu faaliyetler hususunda Kur'ân'da insanın benimsemesi gereken birçok kural, ilke ve öneri mevcuttur. Ticarî faaliyetlerle ilgili ortaya konulan bu öğretiler, müfessirler ve özellikle fakihler tarafından inceleme konusu yapılmış ayrıca bu hususta birçok fikir ve eser ortaya konulmuştur. Dönemlerine ışık tutan bu eser ve yorumlar çağımızda da ortaya çıkan üretim, satış (pazarlama), reklam, çevre duyarlılığı vb. problemlere çözüm olacak niteliktedir. Kur'ân'ın söz konusu beşerî faaliyetler alanına ilişkin ortaya koyduğu bu öğretilerin muhtevası genel olarak değerlendirildiğinde bunun dünya-ahiret dengesinin gözetilmesi, kazancın helal olması, gelir dağılımının hak ve adalet esaslarına göre yapılması gibi ilkelerden oluştuğu görülmektedir. Tefsir geleneği içerisinde ortaya konulan yorumlarda bu ilkelerin birçoğuna temas ettiği görülen Kasas sûresinin 77. âyetinin günümüz ticaret hayatındaki yansımaları da göz ardı edilmeksizin incelenmesi makalenin ana hedefini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kasas Sûresi, Ahlâkî Kurallar, Ticaret Ahlâkı, Kulluk, Helal Kazanç.

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesinde düzenlenen I. Uluslararası Sosyal Bilimler (13-15 Ekim 2016 Elazığ) Sempozyumu'nda sunulan "Kasas Sûresi 77. Âyet Bağlamında Kur'ân'da Ticarî (Meslek) Ahlak Kuralları" başlıklı bildirinin genişletilerek yayımlanmış halidir.

GİRİŞ

Yüce Allah tarafından gönderilen vahiy zincirinin son halkası olan Kur'ân-ı Kerîm, belirli bir zaman ve topluluk için değil tüm insanlık için gönderilmiştir. Kur'ân'ın gönderiliş amacı ideal bir topluluk ve ideal bir ümmet ortaya çıkarmaktır. Bu sürecin gerçekleşmesi için Kur'ân öncelikle toplumda Allah inancı başta olmak üzere itikâdî konulara yoğunlaşmış, böylece sonrasında oluşacak yükümlülükler için toplumsal anlamda altyapı oluşturmuştur.² Kur'ân insanlığa yüksek ahlâkî değerleri öğreten ve gösteren vahiy mahsulü bir kitaptır. Ayrıca sonraki nesillere de örnek oluşturacak bir toplum meydana getirme amacına müteallik olarak, uzun bir zaman diliminde fert ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmiştir.³ Kur'ân-ı Kerîm mücmel ve mufassal olarak insana, hayatının her alanında uyması gereken kurallar koymuş ve ibadetler dışında yapması gerekenleri de belirlemiştir. O bütün özellikleriyle insanın hayatını anlamlandıran, insana hayat veren ve insanın bütün varlıklara karşı nasıl bir tavır takınması gerektiğiyle ilgili ilkeleri⁴ ve bu ilkelerin dayandığı hikmetleri ortaya koymuştur.⁵

Kur'ân'ın belirlediği toplumsal yaşam standardına ulaşmak için kişinin görevlerinden birisi de meşgul olduğu alanla ilgili bilgi sahibi olmasıdır. İnsan, toplumun bir parçası olarak ailede, sosyal hayatta ve iş hayatında farklı görev ve roller üstlenir. İnsanın üstlenmiş olduğu roller arasında iş ve mesleği, hayatında önemli bir yer tutar. Bu çerçevede insanın hayatını idame ettirebilmesi için gerekli faaliyetlerden birisi de alışveriş işlemleridir.

Ticarî faaliyetler, neredeyse insanlığın ilk dönemlerinden itibaren sosyal bir faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Ticaret ve benzeri konularla alakalı Kur'ân'da pek çok âyet yer almakla birlikte, Hz. Musa ve Kârûn'a ait kıssanın anlatıldığı pasajlarda yer alan Kasas sûresinin 77. âyeti İslam ticaret ahlakına yönelik birçok ana temayla öne çıkan bir âyettir. Burada yapılan tavsiyenin günümüzde İslam ticaret ahlakına dair önemli ilkelere kaynaklık edecek bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu makalede âyetin muhtevası bağlamında ticaret ahlâkının ele alınması amaçlanmaktadır. Konu bu âyet merkeze alınarak Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirilecek, ayrıca ilgili hadislerden de istifade etmek suretiyle izah edilecektir. Bu çalışmaya konu teşkil eden;

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ

“Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.” (el-Kasas 28/77)

² Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: MÜİF Vakfı, 1990), 150.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği* (İstanbul: MÜİF Vakfı, 1996), 76-77.

⁴ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an Nedir*, 3. Baskı (İstanbul: Şule Yayınları, 2009), 93.

⁵ Kerim Buladı, “Kur'an ve Hadislerde Ticaret”, *Diyanet İlmî Dergi* 40 (Ocak-Şubat- Mart 2004): 90.

âyetinin dört başlık altında incelenmesinin uygun olacağı görülmektedir.

Bu çalışmada ticaret ahlâkı konusunda kullanım ve içerik açısından geniş ve kapsamlı olan bu âyet merkeze alınarak ticaret ahlakına Kur'ânî bir bakış aktarılmaya çalışılacaktır. Böylelikle ticaret ahlâkının çok farklı boyutları olmasına rağmen, konuyu bu âyet bağlamında sınırlandırma imkânına sahip olunacaktır.

1. Âyetin “وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ” Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu iste.” bölümünde ticarî anlamda üzerinde durulabilecek bir konu olarak insan varlığının merkezi olan “kulluk bilinci”ne vurgu yapıldığı görülmektedir.

2. Âyette bulunan “وَلَا تَنْسَ نَصِيْبَكَ مِنَ الدُّنْيَا” Dünyadan da nasibini unutma” ibâresinde insanın "dünyadaki nasibi" çok farklı açılardan ele alınabilirse de bu husus ticarî faaliyet ve maddi kazanç bağlamında incelenecektir.

3. Âyet mealindeki “وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ” Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et.” ibâresi çok geniş kapsamlı olarak değerlendirilebilecek manalar taşımaktadır. Ancak bu çalışmada ticarî kazanç ile birebir alakalı olması hasebiyle infak konusuna değinilecektir.

4. Âyetin son bölümünü oluşturan; “وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ” Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.” ibâresinde özellikle değer yargıları içerisinde ticarî ahlâkı vurgulamak üzere insan hayatının fesada uğramaması için yapılması gerekenler olduğu gibi ticarî hayatın fesada uğramaması için de yerine getirilmesi ve uyulması gereken kurallar olduğu anlaşılmaktadır.

Burada tespit edilen her bir husus, çalışmada ayrı bir başlık olarak ele alınacak ve bu çerçevede Kur'ân'da ticaret ahlâkı konusu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Konuyla ilgili olarak Kasas sûresinin 77. âyetinde insanların hayatında yapmaları gereken dört görev zikredilerek anılan çerçevede bu görevler sıralanacaktır.

I. Kulluk Ticaret Ahlakı İlişkisi

Daha önce ifade edildiği gibi Kasas sûresinin 77. âyeti geniş kapsamlı manaları içerisinde barındırmaktadır. Bu âyette “Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu iste” ibâresiyle ilgili olarak klasik ve modern dönem tefsirlerinde yer alan yorumları tespit etmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Daha önce ifade edildiği gibi Kasas sûresinin 77. âyeti geniş kapsamlı manaları içerisinde barındırmaktadır. Bu âyette “Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu iste” ibâresiyle ilgili olarak klasik ve modern dönem tefsirlerinde yer alan yorumları tespit etmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu ifade, daha önce Karun'un kavmi tarafından kendisine yönelik olarak “Ey Karun! Malının çokluğuyla övünme! Allah'ın sana verdiğinden ahiret

hayatına müteallik işlerde, harca!"⁶, demek suretiyle kulluk vazifesini yerine getirmeye yönelik hatırlatma yapılmıştır. Bu hatırlatma Yüce Allah tarafından bir kez daha Kur'an'da yeniden ifade edilerek, Allah'a kulluğun ihmali neticesinde hüsrarla biten bir akıbetin kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. Zemahşerî (ö. 538/1143) bu ibâreyi, elde edilen servetle vacip ve mendub sınıfına giren hayır işlerini yapma ve bu hayırları ahirete azık edinme şeklinde yorumlayarak⁷ yine kulluğun önemine temas etmiştir. Öte yandan Râzî (ö. 606/1209) bu ibâreyi, kişinin malını kendisini cennete götürecektik şeylere harcaması ve tevazu mesleğini kendine rehber edinmesi şeklinde açıklamıştır.⁸ Kurtubî (ö. 671/1237) bu ibâreyle ilgili olarak, "Yüce Allah'ın sana dünyada verdikleriyle ahiret hayatını yani cenneti iste, müminin yapması gereken, dünya varlığını ahirette kendisine fayda verecek şeyler uğrunda sarf etmesidir, yoksa zorbalıkta ve taşkınlıkta bulunması değildir".⁹ şeklindeki açıklamasıyla kulluğun farklı boyutlarının yanında insanın sahip olduğu imkânlarla da kulluk görevi arasında irtibatın varlığını dile getirilmiş olmaktadır. İbn Kesîr (ö. 774/1372) bu ibâreyle ilgili olarak, "Yüce Allah'ın sana bolca ve genişçe verdiği mal ve nimetleri, Rabbine kullukta ve ona yaklaşımda kullan, böylece ahiret hayatında sevap elde etmiş olursun"¹⁰ diyerek dünya malının ahiret için fırsata dönüştürme vesilesi olması gerektiği üzerinde durmuştur. Diğer taraftan Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) de söz konusu ibâreyi; "Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olacak işlerin peşine düşmek ve ahiret sevabını istemek" olarak izah etmiştir.¹¹ Âlûsî (ö. 1270/1854) ise Ebüssuûd Efendi'nin açıklamalarına yakın anlamda, hemen hemen aynı ifadelerle âyeti, ahirete vesile olacak her türlü iyiliği yapmak¹² şeklinde yorumlamış ve kulluğun geniş boyutuyla yerine getirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Müfessirlerin açıklamalarına bakıldığında ortak noktanın *kulluk* üzerinde yoğunlaştığı görülür.

Elmalılı (ö. 1361/1942) ise dünyadan nasibi, bazıları helal dünya rızkı ve meşru dünya zevki diye anlamak istemişlerse de o, "geçici dünyanın kendisidir" diyerek farklı algılamaları tashih etmektedir. Asıl dünyadan nasibi ise dünyanın ahiretin tarlası olduğu¹³ gereğince ahiret için edinilen faydalı şeyler ahirete kalacak ameldir. Yoksa dünyadan nasip bir kefendir,

⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Abdurrâzık el-Bekrî, Muhammed Adil Muhammed, Muhammed Abdullatif Halef, Mahmud Mursî Abdulhamid, 3. Baskı (Kahire: Dâru's-selâm li't-tibâa ve'n-neşri ve't-tevzî' ve't-terceme, 2008, 8: 6431.

⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'î't-tenzîl ve 'uyûni'l-e'kâvil fî vücûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed, Abdulmevcud Alî, Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebü'l-Ubeykân, 1998), 4: 523.

⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru ihyâ'î't-türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 25: 15.

⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li- ahkâmi'l Kur'an, ve'l-mübeyyinü limâ tedammenehû mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993), 13: 207.

¹⁰ Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme, (b.y.: Dâru Taybe li'n-neşr ve't-tevzî', 1420/1999), 6: 253.

¹¹ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 2. Baskı (Beyrut: y.y., 1990), 7: 25.

¹² Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-meşânî*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru ihyâ'î't-türâsi'l-Arabî, 1985), 20: 112.

¹³ Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356), 3: 297.

şeklinde açıklamaktadır.¹⁴

Modern dönem müfessirlerinden ve ictimai tefsir ekolünün öncülerinden Seyyid Kutub (ö. 1386/1966) bu ibâreyi en geniş şekilde açıklayan müfessir olarak dikkat çekmektedir. Ticaret ahlakıyla kulluğu beraber ele aldığı görülen Kutub'a göre; doğru, ilahi programa uymakla gerçekleşir. Bunun için kalbi sadece ahiret malı elde etmeye yönelerek mahrum etmemeli ve dünyadan da nasibini almaya engel olmaksızın ahiret unutulmamalıdır. Bu şekilde birey hem kendini bunu yapmaya teşvik etmiş olur hem de dünya hayatını ihmal ederek yaşamı zorlaştıracak kadar ahirete de bağlanmamış olur. Allah insanın hayatını, kendisinin faydalanacağı güzelliklerle yaratmıştır. İnsan dünyada bu mutluluğa ulaşmak için gayret etmeli, hayattan aldığı lezzetlerle yaşamını güzelleştirmelidir. Böylece dünyadaki güzelliklerden istifade ile halife insan rolünü üstlenmiş olur. Bu da ancak gerçek hedefin, ahiret olduğu bilinciyle hareket etmekle gerçekleşir. Ne olursa olsun ahiret hayatı inhirafa uğramamalı, dünyevî unsurlar onu kulluktan uzaklaştırmamalıdır. Ahireti unutmadan dünyayı ihmal etmemek nimeti verene gerçek şükür anlamını taşır.¹⁵

Söz konusu müfessirlerden Seyyid Kutub ve Elmalılı haricindeki müfessirler "Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu iste" ibâresini genel olarak *kesb* bağlamında ubudiyet merkezli olarak açıklamakta iken; Elmalılı ve Seyyid Kutub ise ahirete hazırlık vurgusuyla kesbe dikkat çekmekte fakat ibâreyi *manevi kesbe* zenginleştirmektedirler.

Kanaatimizce söz konusu ibârede vurgulanan asıl mana kulluktur. Âyette "Ahiret yurdunu iste" ifadesiyle vurgulanan husus, insanı kulluğa yöneltme ve buna teşviktir. Burada kısaca *ubudiyet* kavramı ve sözlük anlamı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Ubudiyet; sözlükte *a-b-d* kökünden gelmektedir. Kelime iki zıt kavram olan *yumuşak/sertlik* veya *zillet/şiddet* gibi anlamları taşımaktadır. Kelimenin aynı zamanda *köle*, *itaat ve Allah'ın kulu* anlamında insanı nitelediği de dikkat çekmektedir. Bundan dolayıdır ki bu kelime sözlüklerde kulluk görevlerini Allah'a yapan kişi hakkında *hür*, kula yapan kişi hakkında *köle* manasında açıklanmaktadır. Kul ve kulluk kavramları ayrıca teslimiyet, itaat, şefkat, merhamet ve himaye anlamlarına da gelir.¹⁶ Kur'ân'da, Hz. Muhammed ve diğer peygamberler, cinler ve melekler için *abd* kelimesi kullanılmıştır. (en-Nisâ 4/172; el-İsrâ 17/1; ez-Zâriyât 51/56). Burada asıl üzerinde durulması gereken husus *kulluk/ubudiyet* vazifesinin günlük hayatın her alanına şamil olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesidir.

Buna göre, insan için asıl olan, dünya hayatı boyutudur ve insan onsuz varlık âlemine çıkamaz. İnsan, kendisini, kimliğini ve çeşitli varoluş tarzlarını dünya hayatında gerçekleştirir.

¹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007), 6: 224.

¹⁵ Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 17. Baskı (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1992), 5: 2711.

¹⁶ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1991), 4: 205-206; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1990), 2: 502-503; Muhammed Hamidullah, "Abd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 57.

Ahiret ise dünyada kazanılan benlik ve bilincin devamı şeklinde sürer. Bu açıdan bakıldığında, belirleyici olan dünya hayatıdır. İnsanın dünya hayatında sergileyeceği bütün varoluş şekilleri hem yaşanan dünyada hem de onu takip edecek olan ahirette mutluluğunu belirlemede temel kıstas olacaktır.¹⁷

İnsanların hayatta yapmaları gereken görevleri arasında birincisi, her zaman ve zeminde ahiret için çalışması ve kulluk görevlerini yerine getirmesidir. Kulluk insanın sorumluluklarını yapması, yaratıcıya karşı bir teşekkür ifadesi ve yaratılış amacını gerçekleştirmeye yönelik bütün eylemlerdir. Bu ölçüde yaşayan kimse aldatmaz, yalan söylemez, hile ve haksızlık yapmaz. Böylece sonraki görevine hazırlık yapmış olur.

II. Helal Yoldan Kazanmak: Ticaret

Kasas sûresinin 77. âyetinin ikinci bölümünde “Dünyadan da nasibini unutma” ibâresinde geçen nasip kavramının, ticarî faaliyetleri de ihtiva ettiği söylenebilir. İnsan hayatının tarih boyunca vazgeçilmezlerinden birisi de *ticaret/alışveriş* faaliyetleridir. Ticaret; her türlü kira, sermaye ortaklığı, mal ve ürün alım satımı sonucu elde edilen kazanç, kâr amaçlı mal mübadelesi ve alışveriş gibi anlamlara gelir. Ticaret, ekonomik açıdan kısaca *para* ile ifade edilebilir. Ticaret değerli olan mal ve hizmetlerin, piyasada değişimi ve alınıp satılması şeklinde de tanımlanmaktadır.¹⁸

Ticaret, bir toplumu ayakta tutan adeta onun eli, ayağı veya şah damarı mesabesinde olan önemli dayanaklardan biridir. Ticaret, hayat, kalkınma, refah ve güç demektir. Bu itibarla İslâm’da ticaretle iştigal farz-ı kifâye hükmünde görülmüştür.¹⁹

İnsan alıcı, satıcı veya tüketici olarak hayatının her döneminde bir şekilde ticarî faaliyetlerde bulunmak durumunda olduğundan bu alana ilişkin bilgiler herkesi ilgilendirmektedir. Hz. Peygamber çalışmayı ve helal kazanmayı teşvik ederek “hiç kimse kendi el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir”²⁰ buyurmuştur. Helali aramak cihattır.²¹ Bir insanın helal rızık peşinde koşması cihattır. Allah yolunda cihat ne kadar önemliyse helal rızık için yapılan mücadele de cihat kadar önemlidir.

İslâm dini, kişinin kendisi ve ailesinin rızıkını temin için çalışmayı teşvik ederek, iş ve meslek sahibi olmayı öğütlemiş, böylelerinin sevap kazanacağını belirtmiştir. Birtakım kural ve kaideler her toplumda farklı şekil ve içerikle var olup ticarî hayatta önemli bir yer tutmuştur. Bu birliktelikler, belli bir anlaşma çerçevesinde tesis edilen ve kazanç paylaşımı

¹⁷ Ömer Faruk Yavuz, “Kur’an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3 (2006), 165-166.

¹⁸ Erdal Yavuz, *Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Dünya Yayınları,1984), 128; Sabri Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010): 213.

¹⁹ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, 213.

²⁰ Buhârî, “Büyü”, 15; Nesâî, “Büyü”, 1; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 131-132.

²¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 1: 83; Murtaza Köse, “Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002): 153.

amacını taşıyan oluşumlardır. Ekonomik gelişim sürecinde toplumun karşı karşıya kaldığı ticarî ve iktisadî gelişmeler, değişik kaide ve kuralların konulmasını sonuç vermiştir.²²

Ticaret kişide kulluk bilincinin yerleşmesinde ve bireyin Rabbe karşı acziyetin kavranılmasında öğretici rol üstlenir. Ticaretin ruhunda her türlü olumsuz durumlar söz konusu olabilir. Nitekim geliri otomatikçe bağlanmış ve hayatı garanti altına alınmış hiç kimse yoktur.

İnsan çalışmadığı zaman başkasının eline bakacak ve şerefini şahsiyetini ayaklar altına alarak dilenmek zorunda kalacaktır. Hz. Peygamber "Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, dilenmesinden hayırlıdır"²³ buyurmuştur. Hz. Peygamber de kişinin kazanıp varlık sahibi olmasını övmüş ve "Sâlih kişi için sâlih mal ne güzeldir!"²⁴ buyurarak kimseye muhtaç olunmamasını önermiştir. Bir başka hadiste ise "Sizin en hayırlınız dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terk etmeyendir"²⁵ buyrulması İslâm'ın dünyaya ait çalışmaya verdiği önemi gösterir. İnsana, dünya ve ahireti dengeleyen mutedil bir hayat sürdürmesi (el-Fâtır 35/32) tavsiye edilmiştir.

İslâm evrensel bir dindir. Bu yüzden ticaret hayatına ilişkin yalan, hile, korkutma, karaborsacılık, tekel oluşturma ve faiz gibi *haksız kazanç* yollarını kapaması, insan ve toplum için zararlı olan ticaret ve oyunlara karşı önlemler alması da bu evrenselliğin bir gereğidir.²⁶

Hz. Peygamber de bizzat ticaretle meşgul olmuş, Hz. Hatice ile evliliği de ticaretteki dürüstlüğü üzerine gerçekleşmiştir.

Geçim temini için çalışmayla ilgili Hz. Peygamber'den şöyle bir olay rivâyet edilmektedir: "Hz. Peygamber'in yanına gelerek yiyecek bir şeyi olmadığını söyleyen ve ondan bir şeyler isteyen kimseye "Senin evinde hiç eşya yok mu?" diye sormuş, adamın "bir çul, bir de su kabımız var" demesi üzerine Hz. Peygamber adamdan onları getirmesini isteyerek açık artırma ile iki dirheme satmış, bir dirheme ailesine yiyecek almasını diğeriyle de bir balta satın almasını söyleyerek "Haydi şimdi git; bununla odun kes ve sat. On beş gün çalış ondan sonra yanıma gel" demiştir. On beş gün sonra Hz. Peygamber'in yanına on dirhem kazanarak gelen adama "Dilenciliğin kıyamet günü suratında bir leke gibi görünmesinden böylesi senin için daha iyidir"²⁷ buyurarak çalışmanın önemini, başkasına muhtaç olarak yaşamamanın kötülüğünü ortaya koymuştur. Diğer bir hadiste de Hz. Peygamber, "Kim ihtiyacını karşılayacak bir mala sahip olduğu halde dilenirse, kıyamet günü mahşer

²² Köse, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", 153.

²³ Buhârî, "Zekât", 50, 53; Müslim, "Zekât", 106; Tirmizî, "Zekât" 28.

²⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred bi't-talikât*, Semîr b. Emin ez-Zuhrî, (Riyad: Mektebetü'l-meârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1419/1998), 155.

²⁵ Münâvî, Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şâğîr, 3: 499.

²⁶ Hamdi Döndüren, "Gayr-i Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri", *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu, Sempozyum* (17-19 Eylül 2001, 2003), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 249-250.

²⁷ Ebû Dâvûd, "Zekât", 26; İbn Mâce, "Ticârât", 25.

yerine, istediği şey suratında bir tirmalama, soyulma veya ısıрма yarası olarak gelir.”²⁸ diyerek dilencililiği zemmederek çalışmayı övmüştür.

Kur’ân’da ticarî hayata dair rüşvet ve faizin haramlığı (el-Bakara 2/188/275/279; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/29/31/160/161; Rûm 30/39), borcun yazılması, zamanında ödenmesi (el-Bakara 2/282), ölçü tartıda hile yapılmaması (el-Mutaffifîn 83/1-3) gibi²⁹ pek çok kural yer alır. Toplumsal alanda da olağan akışında hayat müşterek yürüdüğünden insanlar arasında karşılıklı alışveriş yapmak bir zorunluluktur.

Ticaret devletler için de önemlidir. Birbiriyle iyi ilişkiler içinde olan devletlerin büyük ekonomik bağlantıları olduğu bilinmektedir. Dünyadaki savaşların bir kısmının temelinde de ekonomik sebepler yatmaktadır (su, doğalgaz ve petrol savaşları vb. gibi).

Eski çağlardan beri insanların hayatında yer alan birkaç temel meslekten biri olan ticaret, kazanç sağlaması yanında, sosyal yönden faydaları, üretimi teşvik etmesi, üretilen malların dağılımının gerçekleşmesi, insanlara iş ve istihdam alanı sağlaması gibi sebeplerle insanlık tarihi boyunca önemini korumuştur. Toplumun ihtiyaç ve imkânlarının artmasına paralel olarak sürekli ilgi görüp gelişen bir meslek halini almıştır.

Alışverişte toplumsal huzur ve güven ortamını ve insanların ortak yararlarını koruyan, onların hak ve menfaatlerinin zarara uğramasını önlemeyi hedefleyen hukukî düzenlemelerin yanında ahlâk kurallarının oluşturulması da gereklidir.³⁰ Alışverişte yapılan işlemlerin hukukî sonucu olduğu kadar ahlâkî neticeleri de vardır ve muamelenin hukuka uygunluğu kadar ahlâkî değerlere uygun olması da önemlidir.³¹ Zaten İslâm’da hukuk ile ahlâk arasında ayrılmaz bir bütünlük vardır. Bu nedenle Kur’ân’da bir yandan pek çok hukukî kurallar açıklanırken, bir yandan da bu kurallar ahlâkî temellerle gerekçelendirilmiştir.³²

İnsan için hayatını meşru ölçüler içerisinde devam ettirmek önemli bir husustur ve bunun için de çalışmak gerekmektedir. İnsan hayatını devam ettirilebilmek için üretmek ve tüketmek zorundadır. Bütün peygamberler Allah’tan aldıkları nübüvvet görevleri yanında çeşitli alanlarda çalışarak geçimlerini sağlamışlardır. (Hz. Musa: Çobanlık (Tâhâ 28/26), Hz. Davut: Demircilik (el-Enbiyâ 21/80; Sebe’ 34/10-11), Hz. Muhammed: Çobanlık ve Tüccarlık³³). Çalışmak Allah’ın insan için koyduğu bir kanundur. Kur’ân’da “insan için ancak çalıştığı için karşılığı vardır” (en-Necm 53/39) buyurulmaktadır.

²⁸ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 23; Tirmizî, “Zekât”, 22.

²⁹ Ticaret hukukuna ilişkin pek çok âyet olup bazıları için bk. el-Bakara 2/188/198/01/275/282; el-Mâide 5/1; el-Hac 22/28; en-Nûr 24/37; Sâd 38/21-24; el-Cuma 62/9-10.

³⁰ Cengiz Kallek, “Ticaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 144.

³¹ İslâm’da ticaret ahlakına ilişkin bilgi için yapılan çalışmalar arasında bk. M. Yaşar Kandemir, “Müslüman Türklerde İş ve Ticaret Ahlakı”, *Diyanet Dergisi* 18/5 (Eylül-Ekim, 1979), 300-308; Abdussemî el-Mısrî, “İslâm’da Ticaret Adabı”, trc. Ramazan Şimşek, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (1981): 477-484; Arif Ersoy, “İslâm’da Ticaretin Önemi Ve Ticaret Ahlakı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlakı, Edebi, Mesleki Aylık Dergi* 8/889 (1969): 300-308.

³² Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, 218.

³³ Buhârî, “İcâre”, 2, “Enbiyâ”, 29; İbn Mâce, “Ticaret”, 5.

Bütün bunlar bize dünya hayatını devam ettirmenin, ancak sünnetullahı uygun olarak emek sarf etmek sûretiyle rızık peşinde koşmanın gerekliliğini göstermektedir. Zira “Rızık veren Allah’tır” deyip yatmanın kuru bir tembellikten ibâret olduğu ve bunun gerçekçi bir yaklaşım olmadığı açıktır. Bu nedenle rızık peşinde koşmanın bir kulluk faaliyeti olduğu bilinmelidir. Bu minvalde Kurtubî “Dünyadan nasibini unutma” ifadesiyle ilgili olarak İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) Katade’den (ö. 117/735) naklen şu sözünü aktararak, kendisi için önemli olan boyutu da vurgulamış olmaktadır: “Sen helal olan nasibini unutma. İşte bu senin dünyadan alacağın nasibindir.”³⁴ Bu ibâre göre; bütün himmet ve gaye dünyayı elde etmeye yönelik olmamakla birlikte dünyanın da unutulmamasının gerektiğini Râzî (ö. 606/1209) tefsirinde belirtmiştir. Ona göre âyette dünya malından mubah yollarla yararlanmakta bir mahzur bulunmadığı da ifade edilmektedir.³⁵ Taberî (ö. 310/922) “Dünyada Allah için çalışmayı unutma” demektedir.³⁶ Ayrıca Taberî tarafından İbn Abbas’tan rivâyetle ahirete hazırlık dünyadan nasibini unutmamak şeklinde kulluk anlamında da yorumlanmaktadır.³⁷ Zemaşerî’ye göre bu ibâre; “Sana yetecek, belini doğrultacak ve ihtiyacını karşılayacak kadar para kazanmak”tır.³⁸ Âlûsî, âyetteki ifadeyle ilgili olarak; “Allah’ın insana verdiği zenginlik ve servetler gibi pek çok nimet vardır. Dünyadan Allah’ın sana helal kıldığı şeyleri al. Dünyada nasip, bir taraftan ömürdür. Ömür iyi değerlendirilmeli, faziletli olan işler öne alınmalı ve kişinin kendini faydasızlardan uzak tutması gerekir”³⁹ demektedir. Son olarak Ebüssuûd Efendi ibâreye “Ahiret için uğraşman ve dünyadan kendine yetecek kadar elde etmendin” şeklinde bir açıklama getirmiştir.⁴⁰ Böylece müfessirlerin âyetteki anılan ifadeyi dünya-ahiret dengesi anlayışına göre izah ettikleri müşahede edilmektedir.

İslâm vasat ümmet dengesini ortaya koymuş ve bunu öngörmüştür. Yahudilerin, Kur’ân’da da belirtildiği üzere (el-Bakara 2/96), maddeyi tapınılacak bir tanrı seviyesine yükselterek ona aşırı değer verdikleri ve her şeyi madde ile ölçtükleri vakidir. Hıristiyanlar ise buna tepki olarak farklı bir yaklaşım sergilemiş, Yahudilerin temel özelliği olan maddeperestlikten insanları kurtarmayı amaçlamışlardır. (el-Hadîd, 57/27). Bu sebeple Hıristiyanlık, Yahudiliğin aksine ruhanî hayata önem vermiş, ahiret düşüncesini devamlı ön plana çıkararak dünya hayatına aldanmamayı, dünyayı bırakıp yalnızca ahiret için çalışmayı öngörmüştür. Ancak bu aşırı tutum ruhbanlık sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴¹ Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa mukabil İslâm; mutedil ve vasat bir ümmet olmayı öngörmüş ve bunu ilke ve prensipleri ile ortaya koymuştur. (el-Bakara 2/143). Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de

³⁴ Kurtubî, el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân, 13: 207.

³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 25: 15.

³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8: 6431.

³⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8: 6431.

³⁸ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4: 523.

³⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 20: 112.

⁴⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘aqli’s-selîm*, 7: 25.

⁴¹ Krş. Muhammet Yazıcı, “Dünya-Ahiret Kavramlarının Analizi”, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Ana Bilim Dalı VII. Eğitim Öğretim Meseleleri Sempozyumu (Çorum, 06-08 Eylül 2002) (Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003), 42.

vasat ve türevleri; adil, akli başında, akl-ı selim sahibi, ortalama, orta halli gibi anlamlarda kullanılmış olup, Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde geçmektedir.⁴²

İnsanın hayatında kulluk görevinden sonra yerine getirmek zorunda olduğu ikinci görevi, helal yoldan geçim temini için çalışmasıdır. İnsanın geçimini sağlayabilmesi için en önemli araçlardan birisi ticarettir. Hz. Peygamber ticarete büyük önem vermiştir. Müslümanlar için en önemli meselelerden birinin ticaret olduğunu gösteren şu olay çok önemlidir: Müslümanların Medine'ye hicret ettiklerinde pazar, Yahudi Kaynukâ' Oğullarının mahallesinde kurulurdu. Bu kabile, pazara giren ve çıkan mallara harç keser, haraç alır, pazarcılara yer satar ve böylece ekonomiyi ellerinden tutardı. Bunu gören Hz. Peygamber halkın bütün ihtiyacına cevap verebilecek geniş bir yer bulmuş “İşte burası pazar yerinizdir, burada kimse zulme uğramaz, kimseden harç alınmaz” buyurarak Müslümanların hâkim olduğu yeni bir pazar kurmuştur.⁴³ Böylece Müslümanlar pazarda haksız kazanç temin eden Yahudilerin tahakkümünden kurtarılmış oldu. Bu durum Müslümanların ekonomik olarak da güçlü olmaları gerektiğine bir işarettir.

Bir hadiste Hz. Peygamber; “Kişi alın teri ile kazandığından daha temiz bir şey yememiştir.”⁴⁴ buyurmaktadır. Müslüman helal daire içinde yaşayan, helal düşünen, helal kazanan ve her şeyde helali arayan insandır. Helal konusunda kanun koyucu yalnız Allah'tır. Bir insan helali haram yapamadığı gibi haramı da helal yapamaz. (et-Tahrim 66/1). Helal ve haram karşısında herkes eşittir, ayırım söz konusu olamaz. Kazancın helal olması ve meşru yerlere harcanması gerekir. Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre; Âdemoğlu, kıyamet günü beş şeyden (hasletten) sorguya çekilmedikçe Rabbinin huzurundan ayrılamayacaktır: Bu beş şey ise; “ömrünü nerede harcadığı, gençliğini nerede kaybettiği, malını nereden kazandığı ve nereye harcadığı ve bildiği ile amel edip etmediği”dir.⁴⁵

Kazancın helal yollar ve yöntemlerle yapılmış olması temel şarttır.⁴⁶ Nitekim bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yiyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, onun nimetine şükredin.” (en-Nahl 16/114). Kazanç elde etmede değişik yöntemler mümkün olmakla birlikte özellikle bazıları teşvik edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Peygamber “Rızkın onda dokuzu ticaret ve cesarettedir.⁴⁷”, “Pazarımıza mal getiren, Allah yolunda savaşılan mücahit gibidir. Ve bizim

⁴² Bk. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm bi-hâşiyeti'l-mushafi'ş-şerîf*, 3. Baskı (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1991/1411), (v s t) maddesi.

⁴³ İbn Mâce, “Esvâk”, 40.

⁴⁴ Buhârî, “Büyü”, 15.

⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. 'Abdul'aliy 'Abdulhamîd Hâmid, 1. Baskı (Riyâd: Mektebetu'r-rüşd li'n- neşr ve't-tevzî', 2003), 3: 277.

⁴⁶ Hidâyet Aydar, “Kur'an-ı Kerim'de Ticaret”, *Din ve Hayat, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi* 10 (2010): 9.

⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, nşr. Hüseyin b. Yûsuf b. Mustafa Ömer Sebâhîteş (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1419/1998), 7: 352.

pazarımızda ihtikâr yapan da Allah'ın kitabından sapan kimse gibidir.”⁴⁸ buyurarak ithalatçı ve dağıtımçı olmayı teşvik etmiştir.

Şimdi de ticaretle ilgili bazı konular başlıklar halinde ele alınacaktır.

A. Helal Kazancın İlkeleri

Müslümanlığın en önemli ölçütlerinden birisi alışverişteki tutum ve davranışlarıdır. Alışverişte helal kazanç yollarından birisi de doğruluk ve güven esasına göre ticaret yapmaktır. Bir insanın güvenilir olup olmadığı yaptığı ibadetleriyle değil, yaptığı ticaretle ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu hususla ilgili olarak Hz. Ömer: “Ey İnsanlar! Sakın bir adamın orucu ve namazı sizi aldatmasın. Bir kimsenin güvenilir olup olmadığını öğrenmek için konuştuğu zaman doğru söyleyip söylemediğine, kendisine bir şey emanet edildiğinde ona hıyanet edip etmediğine ve menfaat anındaki tavrına bakın.”⁴⁹ buyurmaktadır. Yine Hz. Ömer bir kimse methedildiği zaman, methedene, “Hiç sen onunla; komşuluk, yolculuk veya ticaret yaptın mı?” diye sordu. Muhatabı üçünü de yapmadığını söyleyince “Zannedersen, sen onun camide Kur’ân okurken başını salladığını gördün!” dedi. Adamın da: “Evet, ya Ömer! Benim gördüğüm öyle idi” ifadesi üzerine Ömer “O zaman övgüde bulunma! Zira ihlâs, kulun boynunda değildir.” buyurdu.⁵⁰

Hız. Peygamber bir hadiste “Güvenilir ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehli, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdir.”⁵¹ müjdesini vermekte başka bir hadiste ise “Ticarette yalan yemin, tüccarın zannınca mala rağbeti artırır. Halbuki gerçekte kazancı ve bereketi götürür.”⁵² buyurmaktadır. Hız. Peygamber alışverişte iyi muamelede bulunarak kolaylık gösterilmesini şu sözlerle teşvik etmiştir: “Allah, sizden önce yaşamış olan bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satınca kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterirdi.”⁵³ Ticarî faaliyetlere ilkesel anlamda çeşitli kurallar koyan İslâm, baskıdan uzak serbest piyasa ekonomisini benimsemektedir. Medine’de fiyatların yüksekliğinden şikâyet edilince Hız. Peygamber, fiyatlara müdahale etmeyerek “Fiyatları koyan Allah Teâlâ’dır.”⁵⁴ demiştir.

B. Ticarete Önem Arz Eden Bazı Ahlâkî Hususlar;

1. Dürüstlük: El emeği ve alın teri ile geçinen her müslüman alıcı, satıcı, işçi veya işveren olarak çalışma hayatında *dürüst* olmak zorundadır. Kazancın helal olmasının temel

⁴⁸ Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 1:205; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’ş-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1411/1990), 2: 15.

⁴⁹ İbn Hacer, *el-Metâlibü’l-âliye*, 11: 622.

⁵⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, 3. Baskı (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 2003), 10: 213

⁵¹ İbn Mâce, “Ticârât”, 1; Tirmizî, “Büyü”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 437;

⁵² Buhârî, “Büyü”, 26; Müslim, “Müsâkât”, 13; Ebu Dâvûd, “Büyü”, 6; Nesâî, “Büyü”, 5.

⁵³ Tirmizî, “Büyü”, 75.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 49; İbn Mâce, “Ticârât”, 27; Tirmizî, “Büyü”; 73; Dârimî, “Büyü”, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 327; 3: 85, 106, 286.

şartı budur. Hz. Peygamber: “Aldatan bizden değildir”⁵⁵ buyurmuştur. Satıcı malın ayıbını gizlememeli, varsa müşteriye belirtmelidir. Hadis’te, “Müslüman, müslümanın kardeşidir. Kardeşine, kusurlu bir şeyi kusurunu ona açıklamadan satması helal olmaz”⁵⁶ buyurulmaktadır. Dürüstlüğün gereği olarak verilen söz ve vaatler yerine getirilmeli, borçlar zamanında ödenmelidir. Hz. Peygamber kendisine nasihat etmesini isteyen sahabeye “Allah’a inandım de sonra dosdoğru ol”⁵⁷ buyurarak imandan sonra dürüstlük ve doğruluğun geldiğini temel ilke olarak belirtmiştir. Kur’ân’da anlatılan toplumlardan Medyen ve Eyke halklarının helak ediliş sebepleri arasında ticaret ahlâkının bozulmasına yer verilmektedir (Hud 11/84-85).

2. Üretime Teşvik: İslâm'da, aslî ve tabî kazanç yolu *emek* ve *alın teridir*. Hz. Peygamber, insanın emeğinden daha hayırlı kazancı olmadığını⁵⁸ belirtmektedir. İslâm üretim yapılmasını teşvik eder. Sermayenin biriktirilip saklanmasını hoş karşılamaz. Birikimde esas olan üretime ve ekonomiye katılmasıdır. Nitekim bu husus Kur’ân’da şöyle ifade edilmiştir: “Ey İman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!” (et-Tevbe 9/34). Âyette para ve mal biriktirip zekâtını vermeyen, hayırlı ve yararlı işlerde kullanmayanların ahiretteki durumu haber verilmekte, böylece birikimlerin reel ekonomiye yönltilmesi teşvik edilmiş olmaktadır.

3. Çevreci Anlayış: İslâm para kazanma hırsıyla dünyayı yaşanamaz hale getiren çevre kirliliğini uygun görmez. (er-Rûm 30/41). İnsanlara dünyanın emanet olduğu bilinciyle hareket etmelerini önerirken, gelecek nesillere temiz bir çevre bırakılması gerektiğini öğütler.⁵⁹ Dünya insana bir emanet olarak verilmiş olup insan tabiatın sahibi değildir. Bu sebeple dünyada sınırsız arzularıyla dilediği gibi tasarrufta bulunamaz. İslâm insana varoluş gerekçesini öğreterek, dünya hayatından hesaba çekileceğini haber vermiş ve sorumluluk bilincine sahip olmasını istemiştir. Böylece insan dünya hayatının geçiciliğini zihninde canlı tutarak, ahiret hayatının kalıcılığını hatırd tutar ve buna uygun bir davranış sürdürür. İnsana düşen bütün davranışlarında kendisini ve tüm varlığı yaratan Allah'a karşı kulluk bilinciyle hareket etmesidir. Çünkü o, yeryüzünü imar etmekle görevli halife olduğu gibi (el-Bakara 2/30) barış ve dengeyi korumakla da memurdur. Ancak onun egemen olma arzusuyla Allah'tan bağımsız hareket ettiğini sanarak sorumsuzca davranması, haz ve arzu peşinde

⁵⁵ Müslim, “İmân”, 164, “Fiten” 16.

⁵⁶ İbn Mâce, “Ticârât”, 45.

⁵⁷ Müslim, “İmân” 62; Tirmizî, “Zühd”, 61; İbni Mâce, “Fiten” 12.

⁵⁸ Buhârî, “Büyü”, 15; Nesâî, “Büyü”, 1; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4:131-132.

⁵⁹ Özellikle son dönemde gelişen teknoloji ve bunun üretilmesine yönelik sınırsız istek ve hırslar dünyayı hızla yaşanmaz bir yer haline getirmektedir. Kapitalizmin kazanç konusundaki sonu gelmez teşviklerine binaen dünyadaki yer altı ve yer üstü kaynakları sorumsuzca tahrip edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Okşar, “İslâm Ahlâkı ve Kapitalizm”, *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar içinde*, ed. Necmettin Çalışkan, Nobel, Ankara 2018, ss. 204-248, s. 214-225.

koşması ve çılginca tüketmesi kulluk bilincinin yok olmasının bir sonucudur.⁶⁰

4. İsraktan Kaçınılması: Hz. Peygamber müslümanlara nehirde abdest alırken bile suyun israf edilmeden kullanılmasını tavsiye etmekte⁶¹, Kur'ân'da da “Yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez” (el-A'râf 7/31) buyurulmaktadır.⁶² Diğer bir âyette de saçıp savuranların, şeytanın dostları (el-İsra 17/27) olduğu belirtilmektedir. Söz konusu uyarılar, başta alışveriş olmak üzere her konuda israftan kaçınılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

5. Reklamda Dürüst Davranılması: Reklamla ilgili olarak pazarlanacak ürün hakkında doğru bilgi verme, yalan ve hileye başvurmama, rakip firmalarla çatışmaya sebep olacak yıkıcı rekabete yönelik olmama, tüketiciyi savurganlığa sevk etmeme, tüketicilerin anlayacağı şekilde ifadeler kullanma, haramı özendirici nitelikte ve haram unsurların aracı olarak kullanmama gibi hususlara dikkat edilmelidir:

Ayrıca İslâm'ın belirlediği, yeminden kaçınmak,⁶³ borçtan uzak durmak,⁶⁴ borçluya karşı anlayışlı davranmak,⁶⁵ alışverişte anlaşılan şartlara uymak,⁶⁶ işçinin parasının geciktirilmemesi,⁶⁷ ölçü ve tartıda hassas olmak (el-Mutaffifin 83/2), hileye yer vermemek,⁶⁸ teraziye müşteri lehine ağır tartmak, hayat standardında sadelik, paraya karşı hırslı olmamak, pazarlığı yapılmakta olan mala müşteri olmamak,⁶⁹ muhayyerlik hakkı,⁷⁰ alışverişlerin yazılması ve şahit tutulması (el-Bakara 2/282) gibi bazı ticaret kuralları da vardır.

Ticaret ahlâkında temel hedef, helal kazanmak, güzel davranışları ortaya koymak ve ahlâkî kurallara aykırı davranışları ortadan kaldırmaktır. Helalin altında yatan temel gerekçe de budur. Haram lokma, Hz. Peygamber'in beyanına göre ibadetin ve duaların kabul olmasına da engeldir.⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde ticarî hayatta dikkat edilmesi gereken ilkeler, emir ve yasaklar bildirilmiştir. Bir âyette “Onlar ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (en-Nur 24/37) buyrularak kulluk görevlerini ihmal etmeyen müslüman tüccarlar övülmüştür.

⁶⁰ İbrahim Keskin, “İslam'ın Kulluk Bilinci ve Ekolojik Krize Yönelik Sosyolojik Bir Yaklaşım” *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri* (Gaziantep, 2014), 199.

⁶¹ Ebu Dâvûd, “Cihâd”, 21.

⁶² Bu âyetin anlamıyla ilgili olarak “...ama sakın (Allah'ın size helal kıldığı yiyecekleri kendinize yasaklama konusunda) aşırılığa kaçmayın çünkü Allah aşırılığa kaçanları sevmez.” şeklinde bir tevcihin olduğu da bilinmelidir. Salih Akdemir. *Son Çağrı Kur'ân*. 2. Baskı. (Ankara: Ankara Okulu, 2009), 153.

⁶³ Buhârî, “Büyü”, 26; Müslim, “Müsâkât”, 13 (1607); Ebu Dâvûd, “Büyü” 6; Nesâî, “Büyü”, 5.

⁶⁴ Tirmizî, “Cenâiz”, 69.

⁶⁵ Müslim, “Zikr”, 38; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁶⁶ Tirmizî, “Büyü”, 4.

⁶⁷ Ebû'l-Hasan Nureddîn 'Alî b. Ebubekr b. Suleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetu'l Kudsî, 1994), 4: 97.

⁶⁸ Müslim, “İmân”, 164.

⁶⁹ Buhârî, “Büyü”, 58, 64; Müslim, “Büyü”, 7, 8.

⁷⁰ Buhârî, “Büyü”, 19, 22, 42, 43, 44, 46, 47; Müslim, “Büyü”, 43, 46, 47.

⁷¹ Müslim, “Zekât”, 19; Tirmizî, “Tefsîr”, 3.

Bir iş tutmanın ahlâkla ilgili tarafları bulunduğunu kabul edebilmek için, çalışmanın insan için bir zaruret olduğuna inanmak gerekir. Çalışmanın değerine inanmayanlara iş ahlâkından bahsetmenin bir kıymeti yoktur.⁷² Aynı şekilde birtakım inanç ve değerlere tabi olmayan kimsenin ticaret ahlâkına uyması da beklenemez.

Hz. Peygamber örnek alınması gereken yüce bir ahlâka sahip (el-Kalem 68/4) olmakla övülmüştür.⁷³ O aynı zamanda, ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderilmiştir.⁷⁴ O'nun ahlâkı, Kur'ân'dır.⁷⁵ İslâm'da ahlâkî ilkelerin kaynağı mutlak hakikat olan hükmü ve beyanı tartışılmaz olan Allah'tır. Dolayısıyla Kur'ân ve hadislerde mevzubahis edilen ahlâkî hükümler, aynı zamanda bağlayıcı dinî hükümlerdir.⁷⁶

İslâm'da hukuk-ahlâk bütünlüğü bulunmaktadır ve bu sebeple hukukla ahlâk iç içedir. Bu bütünlüğün en fazla ortaya çıktığı alanlardan biri de ticarettir. Çünkü insanlar ve toplumlar canlılıklarını devam ettirebilmek için en fazla ticarete ihtiyaç duyarlar. Bu ilişkilerde ahlâkî erdemler egemen olduğu müddetçe toplum, huzur, güven ve istikrar içerisinde olacaktır. Ticarî ilişkilerde; haksızlığın, sahtekârlığın, hilenin, dolandırıcılık ve istismarın egemen olması durumunda ise güven, istikrar ve huzurdan yoksun kirli bir toplum ortaya çıkacaktır. Böyle bir toplumun refah düzeyini koruyup sürdürebilmesi mümkün değildir. Onun için ticarî muameleleri konu edinen nasların birçoğunda ahlâkî değerlere vurgu yapılmıştır.⁷⁷

Toplum dengelerini bozan; haksız kazanç, aldatma, ölçü ve tartıda hile, ekonomik gücünü kötüye kullanma gibi Allah'ın rızasından uzaklaştıran haller her dönemde kendini gösteren ekonomik problemlerdir. Bu yüzden İslâm haksız kazancı önlemek için gerekli tedbirleri almıştır.⁷⁸ Mutaffifin Sûresi'nin ilk âyetlerinde ölçü ve tartıda hile yapanlar kınanmakta (el-Mutaffifin 83/ 1-3) ve “karşılıklı rızaya dayanan ticaret yolu dışında, mallarınızı aranızda batıl (haksız ve haram) yollarla yemeyin” (en-Nisâ 4/29) buyrulmaktadır. Aynı şekilde “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir bölümünü haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (ve yöneticilere) vermeyin.” (el-Bakara 2/188) “Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allah'ın yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara can yakıcı bir azabı müjdele!” (et-Tevbe 9/34) âyetleriyle de haksız kazanç elde etme ve haram yollara başvurma yasaklanmıştır.

⁷² Kandemir, “Müslüman Türklerde İş ve Ticaret Ahlâkı”, 300.

⁷³ Rıdvan Demir, “Modern Toplumda Ahlaki Değişim ve Ahlak Eğitimi”, *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar* içinde, ed. Necmettin Çalışkan, (Ankara: Nobel, 2018), 288.

⁷⁴ Muvatta, “Husnül-Huluk”, 8.

⁷⁵ Müslim, “Müsâfirûn”, 139; Ebu Dâvûd, “Tetavvu”, 26; Tirmizî, “Birr”, 69; Nesâî, “Kiyâmü'l-Leyl”, 2; İbn Mâce, “Ahkâm”, 14; Dârimî, “Salât”, 165; Ahmed, *Müsned*, VI, 54, 91, 111, 163, 188, 216.

⁷⁶ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 162; Erturhan “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, 246.

⁷⁷ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, 246; Döndüren, “Gayr-i Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri”, 239.

⁷⁸ Döndüren, “Gayr-i Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri”, 239.

C. Haram Kazanç

Malın haksız olarak elde edilmemesi temel ilkedir. Kur'ân'da "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir." (en-Nisâ 4/29) buyrularak haksız kazanç (rüşvet, gasp, hırsızlık vb. yollardan kazanılan mallar) elde etmek yasaklanmış, bu durum hadislerde de belirtilmiştir.⁷⁹ Bu âyette hile ve aldatma yolu ile kazanç, yalan yere yemin, yalancı şahitlik ve rüşvet gibi haram yollara da dikkat çekilmektedir: Geçimini sağlamak üzere helal kazanç temin etmek durumunda olan insan, haramlardan da uzak durmak zorundadır.

Alışverişte haram işlerden sakınmak gerektiği gibi şüpheli şeylerden de uzak durmak gerekir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Peygamber, "Şurası muhakkak ki, haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, ırzını da korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir."⁸⁰ buyurmaktadır. Bu durumda, şüphenin ortadan kalktığına dair kesin bir bilgiye ulaşıncaya kadar şüpheli şeylerden uzak durulmalıdır. Örneğin çalıntı olduğu bilinen veya tahmin edilen bir malın alım-satımı yapılmamalıdır. Hz. Peygamber "Çalıntı bir malı, çalıntı olduğunu bilerek satın alan, onun günahına ve ayıbına ortak olmuş olur"⁸¹ buyurmaktadır.

III. İnfak

İnsanın hayatında, kulluk ve helal yoldan geçimini temin etme görevinden sonra üçüncü görevi ise Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden, başka insanlara (ihtiyaç sahiplerine) infak etmektir. İnfak sadece kazanmanın sonucu değildir; İnfak başka kaynak ve yöntemlerle de gerçekleşir. İnsanların istihdamını ve faydalanmasını sağlayacak şirketler kurmak, desteklemek borç vermek (karz-ı hasen) sosyal boyut ilişkisi ele alınarak istihdam sağlamak, eleman çalıştırmak ve faizsiz sistem kurmak bu yöntemler arasında sıralanabilir.

Âyetin infak kısmına işaret eden hitapla ilgili olarak Taberî, dünyada Allah'ın sana karşılıksız olarak bolca verdiği malı onun rızası istikametinde ve onun yolunda en güzel biçimde harca⁸² şeklindeki açıklamasıyla, varlık sahibi insanların karşılıksız olarak edindikleri imkânlarla Allah yolunda harcama yapmaları gerektiği üzerinde durmuştur. Zemahşerî'ye

⁷⁹ İbn Mâce, "Ticârât", 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 113.

⁸⁰ Buhârî, "İmân", 39, "Büyü", 2; Müslim, "Müsâkât", 107 (1599); Ebu Dâvûd, "Büyü", 3; Tirmizî, "Büyü", 1; Nesâî, "Büyü", 2.

⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, 3. Baskı (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 2003), 5: 547.

⁸² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8: 6433.

göre âyette geçen ihsan; “Allah’ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de onun kullarına ihsanda bulun şeklinde anlaşılabilir gibi, aynı zamanda Allah'a şükrederek ve ona itaat ederek ihsanda bulunma” şeklinde de yorumlanmaktadır.⁸³ Râzî ise Allah’ın bu âyet ile mutlak anlamda ihsanda bulunmayı emrettiğinden dolayı ihsan hem mal hem makam hem de güler yüz, güzel karşılama ve hayırla yâd etme gibi hususları kapsadığını belirtmiştir.⁸⁴ Bu çerçevede insanın hayır yolunda yaptığı her türlü harcama ve gayret, ihsan şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kurtubî, âyette geçen ihsanı, Allah sana nasıl nimetler bağışlamış ise sen de ona öylece itaat ve ibadet et⁸⁵ şeklinde yorumlayarak, ahiret yurdu olarak tanımlanan cennet hedefine ulaşmanın, kişinin kendisine faydası dokunacak harcamalarda bulunmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir. Ebüssuûd ise âyette geçen ihsanı “Allah’ın sana nimet vererek ihsanda bulunduğu gibi sen de onun kullarına iyilikte bulun ya da Allah’ın sana nimet vererek ihsanda bulunduğu gibi sen de şükür ve itaatle Allah’a karşı iyilikte bulun” anlamına geldiğini söylemektedir.⁸⁶ Seyyid Kutub âyette geçen ihsanla ilgili olarak, malın insana Allah’ın ihsanı olduğunu, ayrıca “İnsan Allah’ın kendisine verdiği ihsana, ihsanla mukabele etmeli ve mahlûkata da ihsanda bulunmalıdır”⁸⁷ açıklamasıyla Ebüssuûd’la benzer görüşte olduğu görülmektedir. Âlûsî de ihsan kavramıyla ilgili olarak âyette geçen ihsan lafzının mutlak olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî, ihsan etmenin Allah’ın verdiği kadar vereceksin manasında olmadığını, teşbih için olduğunu⁸⁸ söyleyerek, ihsan etmenin bir boyutunun da şükrederek ve itaat ederek davranmak olduğunu belirtmektedir.

Âyetteki ifadelerle ilgili olarak ortaya konan yorumlardan anlaşılacağı üzere âyetteki tertibiyle insanın hayatta yapması gereken üçüncü görev olan infak; insanın Allah’ın verdiği nimetleri onun yolunda harcayarak ona karşı görevlerini yerine getirmiş olmasına ve kendisine vaad edilen cennet yurdunu kazanmasına en önemli vesilelerden biridir.

IV. Kötülükle Mücadele

Kasas sûresinin 77. âyetinin son bölümünde geçen “Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.” şeklinde geçen dördüncü yükümlülük ise insanın, çevreye, insana, doğaya zarar verenlere engel olması ve yeryüzünde hakkın hâkim olması için her türlü kötülüğe karşı mücadele etmesidir.

Taberî âyette geçen bozgunculukla ilgili olarak, “Allah’ın sana haram kıldığı topluma karşı taşkınlık gibi şeyleri isteme” şeklinde açıklamıştır.⁸⁹ Zemahşerî âyeti, yeryüzündeki zulüm ve azgınlık sayılabilecek her türlü eylem ve davranıştan uzak durmak şeklinde izah etmiştir.⁹⁰ Râzî ise, bozgunculukla ilgili olarak insanların işledikleri zulüm ve haksızlıklardan

⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 523.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 25: 15.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 208.

⁸⁶ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 7: 25.

⁸⁷ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 5: 2711.

⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 20: 113.

⁸⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8: 6433.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 523.

uzak kalmanın emredildiğini belirtmektedir.⁹¹ Âyetteki “Yeryüzünde fesat isteme” ifadesini Kurtubî, “Mâsiyet işleme!” şeklinde izah ederken⁹², Ebüssuûd ise, yeryüzünde bozgunculuk, zulüm ve azgınlığın yasaklandığını, kötü bir davranış olduğu için Allah’ın fesat çıkarıcıları sevmediği şeklinde açıklamaktadır.⁹³ Âlûsî’ye göre ise, âyetteki nehiy ile insanın zulüm ve azgınlıkta ısrarcı olunmasının yasaklandığı, bu sebeple yapılan yanlıştan dönülmesi ve tövbe edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁴ Elmalılı ise fesadı, âyeti siyak-sibak bağlamında ele alarak “infak etmeyip malı mülkü saklayarak serveti hapsetmenin bozgunculuk olacağı”⁹⁵ şeklinde değerlendirmiştir. Seyyid Kutub’a göre fesad, bir malı depolamaya çalışmak ve uygun olmayan yerde harcamaktır. Mal yolu ile fesad ise insanın Allah’ın gözetiminden ve ahireti endişesinden uzaklaşarak malını tüketme şeklinde görülmüştür. Kutub, ayrıca insanın kin ve hasede sebep olacak gösterişten de uzak durulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.⁹⁶

Kısacası insanın hayatta yapması gereken en önemli dördüncü görev, yeryüzünde hak ve adaletin hâkimiyetini sağlamak ve kötülükleri ortadan kaldırmak için (el-Bakara2/193; el-Enfal 8/39) var gücüyle çalışmaktır.

SONUÇ

İslâm dininde Müslümanın üretmesi, ticaret yapması ve ekonomik açıdan güçlü olması teşvik edilmiştir. Çalışmayıp tembellik ederek adalet ve üretimden uzak bir hayat sürdürmenin İslâm ahlâkı ile bağdaşır bir yanı yoktur. Bu nedenle bir Müslümanın yaşamını idame ettirebilmesi için el açıp dilenmesi, başkalarına muhtaç olması doğru değildir. Nitekim bugün Müslümanların dünya kamuoyunda etkin bir şekilde rol alamamalarının ana sebeplerinden biri de ekonomik ve ticarî yönden güçlü olmamalarından ileri gelmektedir. Ekonomik yönden zayıf kalan ülkeler, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan da sömürülmeye mahkûm olurlar. Günümüzde yaşananlar da bu zayıflığın bir sonucudur. Bu açıdan Kur’ân’ın ve hadislerin ortaya koyduğu çalışma, üretme ve alışveriş prensiplerinin hikmetleri iyi kavranmalıdır.

Nebevî ahlâkın izinden giderek çalışmak, üretmek ve ticaret yapmak kadar önemli olan hususlardan birisi de, yapılan her türlü işin doğru, düzenli, disiplinli ve ilahî rızaya uygun bir yol ve yöntemle yapılmasıdır. Müslümanlar hayatın her alanında aktif rol almalıdır. Zira Kasas sûresinin 77. âyeti çerçevesinde düşünüldüğünde insanın hayatında dört temel görevinin olduğu görülmektedir. Bunlar; her durumda yerine getirmek zorunda oldukları kulluk görevi, hayatını idame için çalışıp helal kazanmak, kazancından infak etmek ve son olarak da yeryüzünde kötülükle mücadele etmektir.

⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 25: 15.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 208.

⁹³ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 7: 25.

⁹⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 20: 113.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, 6: 224.

⁹⁶ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 5: 2711.

İslâm'a göre kazanç amaç değil araçtır. *Ne olursa olsun kazan ve tüket* anlayışı dinimizin uygun bulmadığı bir fikir ve eylemdir. Zira kazandığını infak etmek İslâm dininin farzlarının başında gelmektedir. Mülkün sahibi Yüce Allah'tır. Bu nedenle kişi sahip olduğu veya kazandığı şeyler üzerinde sonsuz bir tasarruf hakkına sahip değildir. Aksine o bu malın ve kazancın geçici varisi ve yöneticisidir. Kazancını en güzel şekilde dinin emirlerine uygun kullanmakla mükelleftir. Kişisel ihtiras ve aç gözlülükle mal elde etmeye ve onu biriktirmeye çalışan kişinin Allah katında bir değeri yoktur. Zira Allah üstünlüğün takvada olduğunu belirtmek suretiyle mal, mülk, zenginlik gibi dünyevî ve geçici metaların kendi nezdinde bir değeri olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Abdussemî el-Mısırî. "İslâm'da Ticaret Adabı". Trc. Ramazan Şimşek. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (1981): 477-484.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerîf*. 3. Baskı. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1991/1411.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnâud. Âdil Mürşid vd. B.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akdemir, Salih. *Son Çağrı Kur'an*. 2. Baskı. Ankara: Ankara Okulu, 2009.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1985.
- Aydar, Hidâyet. "Kur'an-ı Kerîm'de Ticaret". *Din ve Hayat. Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü* 10. (2010): 8-10.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 3. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- _____, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü'l-îmân*. thk. 'Abdul'aliy 'Abdulhamîd Hâmîd. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd li'n-neşr ve't-tevzî', 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred bi't-talikât*. Thk. Semîr b. Emin ez-Zührî. Riyad: Mektebetü'l-meârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1419/1998.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Dâru Tavgi'n-Necât, 1422/2002.
- Buladı, Kerim. "Kur'an ve Hadislerde Ticaret", *Diyanet İlmî Dergi* 40. (Ocak-Şubat-Mart 2004): 63-90.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 1990.
- Demir, Rıdvan. "Modern Toplumda Ahlaki Değişim ve Ahlak Eğitimi", *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar* içinde, ed. Necmettin Çalışkan, Nobel, Ankara 2018, ss. 283-339.
- Demirci, Muhsin. *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: MÜİF Vakfı, 1996.
- Döndüren, Hamdi. "Gayr-i Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri". *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu, Sempozyum*. (17-19 Eylül 2001). 237-252. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 2. Baskı. Beyrut: y.y., 1990.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. 9. Baskı. İstanbul: MÜİF Vakfı, 1990.
- Ersoy, Arif. "İslâm'da Ticaretin Önemi Ve Ticaret Ahlakı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlakı, Edebi, Mesleki Aylık Dergi* 8/889 (1969): 300-308.

- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Haz. Hüseyin Su. Abdürrahim Karadeniz. 2. Baskı. Ankara: Hece Yayınları, 2009.
- Erturhan, Sabri. "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010): 213-246.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990.
- Hamidullah, Muhammed. "Abd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 57. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddîn 'Alî b. Ebubekr b. Suleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. Thk. Husâmuddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetu'l Kudsî, 1994.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemü mekayisî'l-luğa*, Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-cîl, 1991.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye*. Nşr. Hüseyin b. Yûsuf b. Mustafa Ömer Sebâhîteş. Riyad: Dârü'l-âsime, 1419/1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme. B.y.: Dâru Taybe li'n-neşr ve't-tevzi', 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1975/1395.
- Kallek, Cengiz. "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 134-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar. "Müslüman Türklerde İş ve Ticaret Ahlâkı". *Diyanet Dergisi*. 18/5 (Eylül Ekim 1979): 300-308.
- Keskin, İbrahim. "İslâm'ın Kulluk Bilinci ve Ekolojik Krize Yönelik Sosyolojik Bir Yaklaşım" *Çevre ve Ahlâk Sempozyum Bildiri Metinleri*. 187-199. Gaziantep, 2014.
- Kılıç, Recep. *Ahlâkın Dinî Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Köse, Murtaza. "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002): 151-177.
- Kudâî, Ebu Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. Thk. Hamdi Abdülmecid Selefi. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li- ahkâmi'l Kur'ân, ve'l-mübeyyinu limâ tedammenehu mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Kutub, Seyyid. *fî Zılâli'l-Kur'ân*. 17. Baskı. Kahire: Dâru's-şurûk, 1992.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*. Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1356.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en- Nîsâbûrî b. Haccâc. Sahîhu Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1956.
- Okşar, Yusuf. "İslâm Ahlâkı ve Kapitalizm", *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar* içinde, ed. Necmettin Çalışkan, Nobel, Ankara 2018, ss. 204-248.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1420/1999.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân Nedir*. 3. Baskı. İstanbul: Şule Yayınları, 2009.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*. Thk. Ahmed Abdurrazık el-Bekrî. Muhammed Adil Muhammed. Muhammed Abdullatif Halef. Mahmud Mursî Abdulhamid. 3. Baskı. Kahire: Dâru's-selam li't-tıbaa ve'n-neşri ve't-tevzi ve't-terceme, 2008.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2. Baskı. Kahire: Mustafa Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Yavuz, Erdal. *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Dünya Yayınları, 1984.
- Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahret Bütünlüğü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3 (2006), 159-198.
- Yazıcı, Muhammet. "Dünya-Ahret Kavramlarının Analizi". *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Ana Bilim Dalı VII. Eğitim Öğretim Meseleleri Sempozyumu* (Çorum, 06-08 Eylül 2002). 356. Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sad. İsmail Karaçam. Emin Işık. Nusrettin Boilelli. Abdullah Yücel. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* Thk. Adil Ahmed. Abdulmevcud Alî. Muhammed Muavvid. Riyad: Mektebü'l-ubeykan, 1998.

Extended Abstract

Rules Of Commercial Ethics In The Qur'an And It's Present Reflections

Morality includes indispensable rules for the individual's soul and body balance as well as for the prosperity and peace of the society. The individual who acts according to moral values, conducts his life in society healthier. Human beings, being a social creature, are influenced by the rules adopted by the society while on the other hand they desire the adoption of their moral values by the society. In order to maintain a healthy, peaceful and balanced life of the society, certain moral rules and values must be established. When establishing these values, people need not only their minds, traditions, customs and traditions but also the knowledge of revelation. Because the knowledge of revelation includes general and universal knowledge that is most reliable and applicable in every century.

The Quran and the hadith include many moral and legal rules which a believer must adopt. In this study, research and analysis will be done on trade ethics and its dimensions, based on a verse in the Qur'an, which is thought to contain information in a manner that will summarize the daily duties of a person to maintain the balance between the world and the hereafter. Identifying the moral principles on muamalat (i.e. actions) of the Qur'an as a book, which is a product of revelation that gives meaning to human life, has great importance in terms of directing the behavior of the faithful individuals. Economic activities constitute one of the most important points of the area muamalat. This is because man can only meet his basic needs and continue his life like this. There are many rules, principles and recommendations that people should adopt according to the Qur'an regarding these activities, which can also be called the shopping (trade) area. These teachings, which were put forward about the commercial activities, were examined by the exegetes and especially the jurists and many ideas and works came into existence on this subject.

These works and interpretations that shed light on their periods, provide also solutions for problems such as production, advertising, environmental sensitivity, etc. that emerged in our age. Studies conducted in this field cannot fully convey the Qur'ân's solutions and make new studies

necessary. When the content of the teachings of the Qur'an related to the field of human activities is evaluated in general terms; the balance of world and the hereafter is pursued; earnings are defined by the concept of halal and therefore are shaped according to the principle of right, justice and balance. In this study, the content of the 77th verse of the surah of Qasas (Verse 28:77) will be examined in the framework which has been pointed out.

In this verse, Allah the almighty makes important reminders about the main themes of human morality in terms of the world and the hereafter. Some of the main findings in the main themes mentioned in the verse have been identified. In summary these are:

- A faithful human being emphasizes the awareness of servitude,
- Reminder of the awareness that commercial activity and financial gain are legitimate and encouraged;
- The necessity of seeking for the Hereafter with the wealth acquired in this world,
- The necessity of not forgetting the share from the world,
- The necessity of doing favor to people in need as Allah the Almighty has done to us,
- Emphasis on the concept of aid,
- The necessity of not to cause mischief in the community,
- The aim of establishing fairness and justice in the World and to eliminate the evil on earth.

Keywords: Surah Al-Qasas, Moral Rules, Commercial Ethics, Worship, Halal Gain.